

FILOZOFIA DEJÍN ALEBO PRAVOSLÁVNA ANTROPOLÓGIA

Marián FEĎO

Pravoslávna bohoslovecká fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov,
Slovenská republika

ZNAKY FILOZOFIE DEJÍN

- Systematická filozofia: podáva filozofiu dejín ako dejiny vedomia, kde využíva rôzne typy doktrín pri jej interpretácii.
- Hľadanie zmyslu bytia: ponúka motiváciu hľadať religiózny princíp v chode dejín, v ich význame, prítomnosti; hľadá a overuje duchovné princípy alebo sa snaží nájsť zmysel bytia v konci dejín.

V 19. storočí táto koncepcia filozofie utrpela, dehonestovanie zo strany osvietenického hnutia. Vplyv tohto novovzniknutého filozofického, voľnomyšlienkového hnutia v 18. storočí vo Francúzsku je podľa nášho pohľadu nesporne negatívny. Hlavným princípom v ich nazeraní na svet je filozofická disciplína logika, avšak logika stredovekého západu.

„Filozofia dejín, ako spôsob filozofovania o dejinách má zvláštny osud. Jej neobyčajný historický príbeh je spojený s krátkym trvaním klasickej etapy. Na rozdiel od fyziky, etiky a logiky nepatrí ku klasickým odborom, ktoré vymedzujú – počínajúc antikou – oblasť filozofie. Filozofia dejín, ako samostatná myšlienková iniciatíva, vzniká v historicky neskorej dobe, aby sa už o storočie neskôršie opäť stratila, zanikla. Jej vznik koniec-koncov aj vrchol spadá do obdobia osvietenstva (18. storočie)“ [4].

Tu sa dostávame k deleniu filozofických odnoží. Ak hovoríme o filozofii dejín, je ťažké ju bližšie skúmať a predkladať vcelku bez toho, aby sme spomenuli a stručne priblížili hlavné princípy prakresťanského intelektuálneho dedičstva Európy, ktorá na týchto kultúrnych kresťanských základoch dozaista stojí dodnes.

Filozofické hnutie bolo a, dá sa povedať, stále aj je poznačené „logikou kresťanského stredovekého západu“, ktorá prevažovala v akademických diskurzoch ako hlavný princíp v intelektuálnych kruhoch západnej Európy. Čo sa týka východného kresťanského myslenia, ktoré sa prejavuje v slobodnej vôli ducha a jeho nescholastických kategóriách logiky a vyznačuje sa ontologickou slobodou bytia, jeho filozofická predstava o dejinách, podporená patristickým

základom, je úplne odlišná. Avšak bolo by mylné tvrdiť, žeby filozofia dejín patrila medzi hlavné témy svätotočcovskej patristickej tvorby. Všeobecne možno povedať, že filozofia dejín je v pravoslávnom bohosloveckom myslení antropológia a eschatológia.

Prečo hovoríme práve o kresťanskom období a nielen o období antických filozofov, či starého biblického sveta patriarchov? Ako sme spomínali, v staroveku, samozrejme, existovali jednotlivé koncepcie o filozofii dejín, ale domnievame sa, že neboli tak rozpracované, systematicky formulované či sledované, ako počas obdobia mysliteľov kresťanskej éry.

V prípade, že o filozofii dejín hovoríme všeobecne, v prvom rade si musíme uvedomiť obrovskú spojitosť s ďalšími filozofickými prúdmi, popri ktorých táto filozofia s duchovným významom vstávala z popola antiky.

Ak sme povedali, že filozofia dejín naberá systematický výklad v 18. storočí, je to preto, lebo v antickom filozofickom myslení nebola natoľko vnímaná či reflektovaná.

Prvá vec, ktorá oddeľuje a vymedzuje chápanie filozofie dejín, je „čas“. Čas, hmota, pohyb a priestor, o ktorých ešte bude reč, sú základnými filozofickými otázkami najstarších antických filozofov, prorokov, svätých otcov či iných mysliteľov.

„Na počiatku stvoril Boh nebo a zem. Zem bola pustá a prázdna, tma bola nad prahlbinou a Boží duch sa vznášal nad vodami.³ Boh povedal: ‚Nech je svetlo!‘ A bolo svetlo.⁴ Boh videl, že svetlo je dobré, a oddelil svetlo od tmy.⁵ Boh nazval svetlo dňom a tmou nazval nocou. Bol večer, bolo ráno, prvý deň“ [9]. Hneď úvodné stránky Svätého písma nám podávajú zmienky o čase, čiže o „počiatku“. Ako hovorí sv. Vasil Veľký: „Boh stvoril svet na počiatku času“ [2]. Teda prv bol stvorený čas, až potom hmota. Čas vôbec nie je zanedbateľnou otázkou, ktorá by nevyžadovala hlbšiu pozornosťaj mimo kontextu s filozofiou dejín.

Ak je teda čas to, čo definitívne určuje a vymedzuje hlavné chápanie času medzi antickým a kresťanským myslením, musíme si uvedomiť, že čas antiky bol časom cyklickým a čas Christovej éry je časom dynamickým [8].

Čas antiky je kozmický a čas po Christovi je historický. Treba však povedať, že jediným národom starého sveta, kde sa dá hovoriť o dynamickom čase a čase začiatku a konca, je starý Izrael. Dynamický čas bude teda rozhodujúcim prvkom, ako sme už spomínali, pri chápaní pohľadu na dejiny antických filozofov a ich koncepcie filozofie dejín. Po slovách Vasiľa Veľkého o čase, ak sa vôbec chápe biblické podanie o vzniku hmoty v čase a priestore, možno jednoznačne vyvodiť záver o dynamickom čase.

Chápanie cyklického času sa dá priblížiť prostredníctvom krátkeho citátu z Aristotelovej filozofickej tvorby: „Vznik a zničenie pozemských javov je rovnako nedynamické, ako aj kruhovitý pohyb hviezd. Podľa Aristotela nehľadiac na to, že príroda sa neustále mení, nemá táto históriu, pretože organický život je upevnený v stálosti foriem a presnom, večne sa opakujúcom rytme. Podobne tomu, aj svet ľudí – štát, spoločnosť, systém názorov, nie je zachytený pohybom neuchopiteľného a nepredpovedateľného historického osudu, ale pokiaľ hovoríme o histórii osobnosti, národa či kultúry, pevne sa zakladá a spočíva na stacionárnych formách, ktoré, meniac sa v jednotlivostiach, zachovávajú si svoju podstatu a predestináciu“ [6]. Z toho vyplýva, že chápanie časovej cyklickosti v antike je nesporné.

Čo sa týka filozofických koncepcií o hmote ako jednej z hlavných prvkov, ktoré nám pomáhajú dotvárať celistvý obraz o filozofii dejín v časoch antických, môžeme spomenúť napríklad známeho mysliteľa Parmenida a jeho filozofickú koncepciu „dvoch ciest“. Tento žiak svojho učiteľa Gorgiása z Leontín bol jedným z hlavných predstaviteľov eleátskej školy, ktorej myslenie značne rozvinul. Treba pripomenúť, že v antike si filozofia dejín nijako špeciálne nerazila cestu. Bola to skôr konzekvencia širokospektrálnej filozofickej paradigmy.

Božie zjavenie

Parmenides a jeho dve cesty, dovoľujeme si ich nazvať „cesta bytia“ a „cesta nebytia“, je podľa nás dokonalým príkladom, ako môžeme dôjsť k pochopeniu, že človek antiky nedisponoval Božím zjavením. Otázka Božieho zjavenia je jednou z hlavných bohosloveckých otázok a zohráva veľkú úlohu pri pohľade na dejiny, teda pri samotnej koncepcii filozofie dejín. Zároveň plní jednu z hlavných úloh v kresťanskom chápaní dejín, o čom ešte bude reč v neskoršej časti. Vzhľadom na spojitosť Božieho zjavenia a Parmenidovej filozofie dochádzame k záveru, že jeho filozofovanie o hmote bolo naklonené a priblížilo sa túžbe prísť na to, odkiaľ pochádza vesmír, život, človek, príroda, čo zároveň viedlo snahe pochopiť pôvod atómov. Snaha o pochopenie pôvodu sveta Parmenida neskôr priviedla ku odpovede, že svet a všetko, čo nás obklopuje jednoducho neexistuje. To je ta cesta bytia, ako ju on sám nazýva. Tento svoj názor vyslovil preto, lebo nedokázal pochopiť pôvod počiatkovej hmoty (atómov). Nutne chápal, že hmota musí mať svoj pôvod z hmoty a potom vyvstáva myšlienka, odkiaľ sa nabrala ta skutočná prahmota, ak nie zase z ďalšej hmoty? A takto by sme mohli postupovať do nekonečna. Jedine, žeby táto hmota mala nehmotný pôvod, čo by samozrejme bolo vysvetliteľné, ale keďže antický človek nedisponoval Božím zjavením, táto filozofická koncepcia o stvorení sveta bola veľmi ťažko adaptovateľná do ich myslenia. Preto jeho odpoveď na pôvod

okolitého sveta bol ten, že svet neexistuje alebo povstal z ničoty. Príchodom Isusa Christa na svet nastal obrovský zlom vo vnímaní „arché“. Krstianská skúsenosť priniesla možnosť viery v Boha otca, ako odpoveďe odkiaľ sa nabrala pôvodná prahmota, ktorá tak trápila Parmenida. Problém pochopiť odkiaľ sa nabrala pôvodná hmota už nie je viac nedosiahnuteľným poznaním, keďže každý kršťan ho utopí vo viere v Isusa Christa. To je jeden z plodov pre človeka Božieho zjavenia vo svete.

Zle vysvetlená, pochopená a interpretovaná Aristotelova filozofia logiky, sa v antike vôbec nechápala s odtrhnutím od kontextu metafyzického sveta ideí, teda nebola odtrhnutá od duchovna antického človeka. Západné kresťanstvo ju značne skresalo do kategórii ľudského recepčného poznania „fyzis“ všetkých inteligibilných vecí. Tým uväznilo ľudskú dušu a bránilo jej ontologickej slobode v kontemplatívnom myslení. Západné myslenie bolo uväznené pod šedou škruhinou ľudskej mysle. Spomínané osvietenstvo však na začiatku svojej apológie nemalo zlé postrehy v oblasti neobjektívnej a objektívnej histórie.

„Študovať dejiny bez filozofie je čisté bludárstvo“

Jedným z hlavných princípov učenia dejín je to, že sú často študované z dôvodu vypátrania svojej vlastnej existencie, teda existencie človeka. Je v nich hľadaný zmysel bytia či pôvod života, ako aj snaha odpovedať si na pôvod hriechu, povedzme obšírne „zla“, snaha určiť jednak pôvod, ale popritom aj cieľ, zmysel života či odhaliť tajomstvo bytia a nefyzický sveta, ktorý nás presahuje. V momente, keď človek nachádza v dejinách omrvinky istej „pravdy“, postupne prichádza k tomu, že nás niečo presahuje, a začína si klásť otázky. Napríklad, či je to, čo nás presahuje, nám nadriadené a nezávislé; či má počiatok a koniec; alebo či ho teda musí mať, ak nás „to“ presahuje... Ak je to nejaká bytosť, musí nám byť nutne nadriadená? Zaväzuje nás to automaticky k tomu, že jej máme byť podriadení? Je to bytosť alebo bytie, čo môže a musí byť dokonalé? Malo by to byť predsa bytie, keďže bytosť je ohraničená priestorom, časom a pohybom. Zvážiac hlavné filozofické koncepcie antických mysliteľov o pôvode sveta, dôjdeme k tomu, že atribúty ako čas, pohyb či hmota sú rozhodujúce pri definícii pôvodu kozmu, čo smeruje k faktu, že prvý hýbateľ musí byť definovaný ako bytie. Ak na základe receptivity dochádzame k skutočnému poznaniu a odhaleniu, že ak existuje bytie, ktoré nás presahuje, stojí pred nami otázka, či musím, alebo či by som mal byť jej posluhovačom? Prečo by vlastne bytie malobyť dokonalé? Staré predstavy v antickej filozofii, ktoré mali konkrétne pôvod v eleátskej filozofickej škole, definovali bytie ako nevyhnutne jediné. A keďže bolo jediné, bolo zároveň nevyhnutne dokonalé. Toto boli predstavy starých Eleátov. Jedným z hlavných predstaviteľov tejto školy bol Gorgiás z Leontín, ktorého ontológiou sa zaoberali už Platón s Theofrastom [3].

Čo sa týka svätotočcovskej dogmatiky z pohľadu Pravoslávnej cirkvi, platí, že Boh je bytie a nie bytosť, keďže pojem bytosť evokuje ohraničenosť a determinovanosť časom. Božia podstata je pre človeka nepochopiteľná a nedosiahnuteľná v poznaní. Neskôr toto učenie rozvinul sv. Gregor Palama. Myšlienka o nepoznatelnosti Božej podstaty bola kulminačnou myšlienkou Palamovej dogmatiky v oblasti o nestvorených Božích energiách [5].

Cirkevné dejiny sú časťou ľudských dejín a ako také sú tiež istým súhrnom ľudských poznatkov a chýb, ktoré, ako sa domnievame a ako to vyplýva aj z historických konzekvencií, je dobré odovzdať ďalším generáciám. „Človek je spoločenský tvor, ktorý nemôže žiť izolovane bez ostatných ľudí“ [1]. Ako vravel Aristoteles: „Človek je tvor spoločenský“. Dejiny sú z filozofického a teologického hľadiska pohyb ľudských ideí v čase. „A kto nepozná vlastnú históriu, ten ju musí prežiť ešte raz“, hovoril Cicero. Z biblického hľadiska vieme, že Boh Otec bol predovšetkým tvorcom spoločenstva. Koniec-koncov, On sám v spoločenstve prebýva a je jeho životodarným prameňom. Ako sa píše na prvých stránkach Sv. písma Starého zákona: „Boh povedal: ‚Utvorme človeka na svoj obraz, na svoju podobu. Nech ľudia vládnu nad morskými rybami, nebeským vtáctvom, dobytkom, nad celou zemou a nad všetkými plazmi, čo sa hýbu po zemi!“ [9]. Z asketickej svätotočcovskej literatúry vieme, že svätí otcovia mali jasné vyjadrenie k stavu života človeka na tejto zemi. Sv. Paisij Svätohorský tvrdil, že sú dve cesty spôsobu života, mníšstvo a manželstvo [7]. Stále ide o spoločenstvo, táto otázka má dve životné cesty a je v svätotočcovskej literatúre absolútne zhodná.

Čo sa týka biblických východísk filozofie dejín, môžeme začať slovami sv. Šalamúna, ktorý, ako jeden z mála ľudí starého sveta, rozumel princípom fungovania duchovna a pochopil, že všetko, čo je bez vyššieho zmyslu, nemá hlbší význam a nie je v tom ukrytá pravda života. „Márnosť márností,“ povedal Kazateľ, „márnosť márností, všetko je márnosť“ [9]. Tieto slová Svätého písma Starého zákona sú dôkazom Šalamúnovej prirodzenej reakcie, keď sa hlbšie ponáral do pochopenia zmyslu vlastného bytia. Empíria, ktorá vyplývala z uvedomenia si svojich hriechov a pokleskov, ho doviedla k pochopeniu vyšších duchovných princípov. Hlboká skúsenosť, ktorú získal, však nepochádzala len z uvedomenia si svojich prehreškov. Šalamún zároveň chápal, že jeho poklesky sú hriechy, ktoré odjakživa trápi ľudstvo, teda uvedomoval si ich dejinný kontext. Vnímal ich ako prekážky k hľadaniu vyššieho dobra, previnenia, ktorými ľudstvo hrešilo odjakživa. Z tohto citátu dokážeme vychádzať ako z biblického východiska filozofie dejín. Ako dodáva biskup Valerián Cimiejskij: „Čo je to márnosť, ak nie priviazanie sa k bohatstvám a honba za svetskými pôžitkami. Ako o tom vraví aj svätý Šalamún“ [10].

„Čo bolo, to bude, a čo sa robilo, to sa bude robiť. Niet nič nového pod slnkom “ [11].

REFERENCES

1. ALEŠ, P. 2009. *Cirkevné Dejiny I. Úvod a prvé obdobie cirkevných dejín*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2009. 3-224 s. ISBN 978-80-8068-991-9.
2. BASIL VELKÝ., 2004. *Basil z Cesareje. Devět kázání o stvoření světa*. Praha : Oikoymenh vydavatelstvo. 2004. 306 s. ISBN 80-7298-102-1.
3. HOBZA, P. 2004. Górgias o „nebytí“. In: *Filozofický časopis*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2004, VI./2004. s. 883-1033. ISSN 0015-1831.
4. KYSLAN, 2020. Kresťanstvo a modely filozofie dejín. In: *Acta Patristica*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2020, č. 22, s. 92-102. ISSN 1338- 3299.
5. KOCHAN, P. 2009. Božie energie. In: *Pravoslávny teologický zborník*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2009, s. 4-129. ISBN 978-80-8068-998-8.
6. ŠAFIN, J. 2021. Filozofia dejín v Biblii a v novoveku. In: *PRAWOSŁAWNY BIBLIJNY ALMANACH*. Gorlice : Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej ELPIS, 2021, s. 4- 121. ISBN 978-83-65055-73-8.
7. ZOZULAK, J. 2020. *Život starca Paisija svätohorského. 2. diel*. Bratislava : Polygrafické centrum, 2020. 4-344 s. ISBN 978-80-971806-3-8.
8. ŽUPINA, M. 2017. *Biblicko-patristický pohľad na človeka v protologickom, historickom a eschatologickom kontexte*. 1. vydanie. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017. 133 s. ISBN 978-80-555-1970-8.
9. *Biblia.sk* [online]. [2022-03-01]. Dostupné z: <https://biblia.sk/citanie/seb/gn/1>
10. Ekzeget.ru [online]. [2022-03-01]. Dostupné z: <https://ekzeget.ru/bible/kniga-ekkleciasta/glava1/stih20/>
11. *Biblia.sk* [online]. [2022-03-01]. Dostupné z: <https://biblia.sk/vyhľadavanie?q=Niet%20ni%C4%8D%20nov%C3%A9ho%20pod%20slnkom/>

PHILOSOPHY OF HISTORY OR ORTHODOX ANTHROPOLOGY

Marián FEĎO, doctorand, Department of Church history and byzantology, Faculty of Orthodox Theology, University of Presov, Masarykova 15, 080 01 Presov, Slovakia, marian.fedo@smail.unipo.sk, 00421918261933

Abstract

From the Orthodox theological point of view, the philosophy of human history is an anthropological expression of the essence of man as well as his fall into sin. Resurrection, the seeking of repentance, freedom, and truth. Also, an essential part of people in the context of history is the effort to understand their own existence. Ever since ancient times, ancient thinkers and philosophers have sought to gain a deeper understanding of metaphysical contexts. This effort of people in the mirror of history captures and depicts both the Holy Gospel, as well as philosophical texts from various philosophical streams. The way, truth and life in anthropological-eschatological is Jesus Christ.

Keywords

Anthropology, Orthodoxy, Theology, Philosophy, History, Eschatology, Antiquity, Enlightenment.